

ФІЛОСОФСЬКІ, ІСТОРИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Баліцька О.Ю.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТУ, СУБ'ЄКТУ ТА ПРИНЦИПІВ ПРАВОВІДНОСИН

УДК 340.12

Постановка проблеми. Існування суспільних відносин, урегульованих нормами права, не видається можливим поза людиною, яка у цих відносинах відіграє ключову роль, тих благ, на котрі людина спрямовує свій інтерес та певних принципів, на яких відповідні відносини опираються.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У своїх класичних варіантах засади та підходи до дослідження правовідносин представлені у роботах так вчених як Г.В. Алексеев, О.В. Беляєва, О.Г. Данільян, О.С. Йоффе, І.І. Кальной, В.В. Лазарєв, Р.З. Лівшиц, А.В. Малько, А.В. Мелехин, В.В. Миронов, А.С. Піголкін, В.Н. Протасов, Ю.К. Толстой, Р.О. Халфіна, В.А. Четвернін та ін.

Постановка задачі. Мета статті полягає у дослідженні філософсько-правового виміру об'єкту, суб'єкту та принципів правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єкт правовідносин – реальне благо, на використання або охорону якого спрямовані суб'єктивні права та юридичні обов'язки. У категоріальному апараті теорії правовідносин поняття «об'єкт» міцно утвердилось як найважливіший елемент, який характеризує зв'язок правовідносини з матеріальними та духовними цінностями суспільства [10, с. 79]. Загалом суспільство не є простою сукупністю індивідів, це складний соціальний організм, певна ор-

ганізація їхнього життя, пов'язана насамперед з виробництвом, обміном і споживанням життєвих благ [9, с. 5], а також цінностей. Поняття «цінність» та «благо» є асоційованими з поняттям «об'єкт правовідносин».

У принципі, зв'язок об'єкта з інтересами учасників правовідносин виводить нас за межі аналізу юридичної форми правовідносин і дозволяє встановити зв'язок форми з різними матеріальними, організаційними та культурними засобами задоволення потреб особистості і суспільства. У цьому виявляється самостійне значення питання про об'єкт правовідносини для юридичної науки і практики [7, с. 249–250].

Питання про елементи правовідносин, і, зокрема, про об'єкт може бути вирішене при аналізі структури правовідносин як цілісності правової форми і матеріального змісту [15, с. 203]. Водночас Р.О. Халфіна вважає, що, являючи собою передумову виникнення та розвитку правовідносин, об'єкт права залишається зовнішнім по відношенню до правовідносин і не включається в елемент його структури [15, с. 214]. У цьому полягає одна з крайнощів, що стосується саме філософської категорії «об'єкт» у правовідносинах [10, с. 85]. Зв'язок же об'єкта з категоріями інтересу і потреб, безсумнівно, хоча й допомагає глибшому розкриттю поняття об'єкта та його характеристик, проте при такому трактуванні об'єкт збігається зі змістом правовідносин. При такому розширенні поняття об'єкта втрачається специфіка його змісту. Суспільна ефективність здійснення прав і виконання обов'язків може бути виявлена незалежно від того, розглядаємо ми їх як зміст правовідносини або як зміст плюс об'єкт [15, с. 215]. До того ж, в сучасних умовах у зв'язку зі значним розширенням сфери правового регулювання, питома вага правовідносин, не пов'язаних безпосередньо з певним об'єктом, є досить великою. Однак із сказаного в жодному разі не випливає, що об'єкт права не має значення для правовідносини.

Для прикладу В. Н. Протасов зазначає, що правовідносини в строгому, структурному сенсі не містять жодних елементів, а в правовідносинах як системі цими елементами і є тільки його

учасники, суб'єкти. Тому об'єкт в будь-якому випадку буде знаходитися за межами правовідносин, незалежно від того, співвідносимо ми його з суб'єктами або з правовідносинами в цілому. Інша справа, що співвідношення об'єкта з правовідносинами добре ілюструє той важливий для практики правового регулювання момент, що об'єкт піддається не розрізненим актам поведінки суб'єктів, а їх структурно організованій взаємодії [10, с. 84].

Об'єкт правовідносин як різні блага, що прагнуть отримати уповноважені суб'єкти, – це стани, яких вони прагнуть досягти, це та поведінка, яку вони чекають від збоб'язаних осіб. При цьому, як зауважує О. С. Йоффе цивільні правовідносини мають у якості свого об'єкта не поведінку людини в цілому, у всіх її можливих формах і проявах, а тільки таку поведінку, яка повинна виявитися у вчиненні певної одиничної дії чи їх певної сукупності, окресленої відомими межами [3, с. 86]. У такому випадку, об'єктом правовідносин є вольова фактична поведінка учасників правовідносин з приводу здійснення їх прав та обов'язків [6, с. 637]. Існує тлумачення механізму правового регулювання, згідно якого право взагалі не регулює суспільні відносини – воно регулює поведінку. Це здійснюється через уведення правових відносин до певної сфери людської діяльності, через «наповнення» останньої правовими зв'язками і залежностями, де правова структура діє поряд із іншою соціальною структурою, наявною у даній сфері, спільно впливаючи на поведінку людей [10, с. 141]. У якості обґрунтування поведінки людей як об'єкта правовідносин, який займає особливе місце з-поміж інших об'єктів цих відносин, наводять чисто «самостійні», не пов'язані з іншим об'єктом дії у процесуальних і цивільно-правових відносинах – явка особи за викликом компетентних органів, дача показань свідком, перевезення пасажирів, зберігання та ін. [8, с. 190].

У загальному кажучи суперечки щодо об'єкта правовідносин, а саме щодо того, чи є об'єкт правовідносин їх елементом, пов'язані значною мірою з тим, що правовідносини розглядаються як щось відмінне від реального суспільного відношення, формою якого вони є. Саме тому і виникає проблемне питання

про об'єкт як реальну поведінку, на яку мають впливати правовідносини, будучи певним взаємозв'язком прав і обов'язків [15, с. 203]. Тому власні акти поведінки суб'єктів, на думку В. Н. Протасова, можна вважати об'єктами в загальнофілософському вимірі, об'єктами внутрішньої розумової діяльності. Своєю чергою об'єктами ж у правовому вимірі правовідносин – вони не є: поведінка в даному випадку виступає основою співвідношення, зв'язку суб'єктів правовідносин з об'єктом [10, с. 84].

Таким чином моністичний підхід до розуміння об'єкта правовідносин полягає у тому, що у його якості можуть виступати тільки дії сторін, оскільки саме вони регулюються правовими нормами. З цієї точки зору в усіх правових відносин – загальний об'єкт. Плюралістичний підхід базується на тому, що об'єкти правовідносин різноманітні і ними можуть бути матеріальні чи нематеріальні блага, продукти духовної творчості тощо [2, с. 58].

Своєрідним чином дискусію щодо розуміння сутності об'єкта правовідносин вирішив Ю. К. Толстой. На його переконання загальним об'єктом правовідносин є ті фактичні суспільні відносини, на які діють правовідносини, крім того, у правовідносинах може бути спеціальний об'єкт або предмет у якості речі або продукту духовної творчості. Суспільні відносини, – пояснює вчений, – є загальним об'єктом будь-яких правовідносин. Якщо суспільні відносини, на які впливають правовідносини, пов'язані з речами, то речі входять до складу суспільних відносин і тим самим розглядаються в якості складової частини об'єкта правовідносини. Визнання суспільних відносин об'єктом правовідносини аж ніяк не означає, що правовідносини однаково впливають на всі елементи свого об'єкта. Як і об'єктивне право, правовідносини можуть безпосередньо впливати лише на волю і свідомість людей, підпорядковуючи поведінку людей правовим вимогам; на предмети зовнішнього світу – речі, правовідносини безпосередньо не впливають. З цього, однак, не може бути зроблено висновок, ніби об'єктом правовідносин є всього лиш поведінка людей. Забезпечуючи учасникам суспільних відносин вчинення дозволених і запропонованих дій, правовідносини впливають в кінцево-

му рахунку і на речі, які входять до складу суспільних відносин. Те ж саме можна сказати і про вплив правовідносин на продукти духовної творчості зі сфери людської діяльності [11, с. 64–65].

Подвійну природу об'єкта правовідносин знаходимо й у О. М. Беляєвої, котра пропонує інтегроване теоретико-правове визначення об'єкта правовідносин, котре полягає у тому, що ним є ті матеріальні і нематеріальні (духовні) блага, а також поведінка людей, з приводу яких виникають правовідносини і на досягнення, використання або охорону яких спрямована реалізація суб'єктивних прав і обов'язків учасників правовідносин [2, с. 58]. Досліджуючи проблематику об'єкта правовідносин В. Н. Протасов дійшов висновку, що єдиного явища, яке б відповідало поняттю «об'єкт правовідносин», не існує: існують об'єкти правової діяльності суб'єктів і об'єкти інтересу учасників чи інших осіб у правовідносинах. Вони можуть співпадати, однак в цілому це різні явища, здатні мати самостійне правове значення [10, с. 103].

Для встановлення об'єктів інтересу в конкретних правовідносинах необхідно передовсім орієнтуватися на цільове призначення правовідносин, так чи інакше виражене у праві, і на те, заради чого і в якій юридичній ситуації суб'єкти беруть участь у правовідносинах. Категорія «об'єкт інтересу», таким чином, відображає результативність виникнення і здійснення правовідносин. Проте, орієнтації на інтерес уповноваженої особи недостатньо для виявлення об'єктів інтересу, зокрема, тому, що правомочна особа – це учасник правовідносини. А правовідносини можуть здійснюватися і в інтересах третіх осіб. Відмінність об'єкта правової діяльності та об'єкта інтересу проявляється, по-перше, в тому, що у правовідносинах може бути юридично значущий об'єкт правової поведінки, який не є об'єктом інтересу (благом) для жодного з учасників правовідносини, по-друге, в тому, що об'єкти інтересу не зводяться лише до об'єктів діяльності. Оскільки названі поняття можуть узагалі не мати спільних рис, категорія «об'єкт правовідносин» не є для них загальною, родовою і, в цьому плані, дана категорія позбавлена реального смислового змісту [10, с. 91–92].

Можливо, саме такою об'ємністю, невичерпністю та багатогранністю поняття «об'єкт правовідносин» обумовлюється існуючий плюралізм точок зору на його зміст. Розрізнення дій як об'єктів правової поведінки та різного роду благ як об'єктів інтересу, які кожен окремо або в сукупності утворюють поняття «об'єкт правовідносин» означатиме глибше, порівняно з моністичним чи дуалістичним підходами, і максимально вичерпно осягнути це поняття.

Специфіка правовідносин, на відміну від загального характеру зв'язків між загальними правами та обов'язками, полягає в тому, що загальний масштаб поведінки, укладений в нормі права, конкретизується в тому числі і щодо осіб. До того ж, усі речі хоча й відокремлені одна від одної, але перебувають у постійній взаємодії, що виявляється в їх властивостях. Якщо припустити, що взаємодії немає, то річ стає недоступною для пізнання. Властивості речі реалізуються в процесі її певної взаємодії з іншими речами [13, с. 458]. Такою є і взаємодія суб'єкта з об'єктом правовідносин, а відтак уявити собі існування об'єкта без суб'єкта неможливо, втім, як і навпаки.

Більше того, суб'єкт, в одних правовідносинах, може мати декілька об'єктів інтересу, тоді ж як одне благо здатне бути об'єктом інтересів декількох суб'єктів. Свій об'єкт інтересу можливий і в кожного з учасників правовідносин [10, с. 90]. У цілому ж суб'єктно-об'єктне відношення носить суперечливий характер. Це протиріччя між соціокультурною обмеженістю можливостей нашого пізнання і невичерпністю буття у світі, яке постійно розвивається. Формою, яка пов'язує відношення суб'єкта та об'єкта, є образ, що є суб'єктивним за сприйняттям, а об'єктивним за змістом [12, с. 385].

Суб'єкти правовідносин – це особи (індивідуальні, колективні), які беруть участь у правовідносинах як носії суб'єктних прав і юридичних обов'язків; це соціально-правові одиниці, між якими відбуваються відносини, безпосередні учасники правовідносин [1, с. 23]. Фактично, будь-який суб'єкт правовідносин – це завжди суб'єкт права, але не кожен суб'єкт права є учасником тих

чи інших конкретних правовідносин. Отже суб'єкти права – це потенційні учасники правовідносин, це особи, які лише можуть бути носіями юридичних прав та обов'язків. Ба більше, для того, щоб суб'єкт права трансформувався у суб'єкт правовідносин, повинні з'явитися певні юридичні факти, які «запускають» в дію відповідну норму. Суб'єкти права, таким чином, поряд з нормами права і юридичними фактами – одна з передумов виникнення та існування правовідносин. Утім, людину робить правовим суб'єктом те, що вона за своєю суттю має здатність, що робить можливим право [14, с. 247]. Зрештою саме в акті визнання відбувається отождення себе з іншими, що дозволяє розглядати їх як антропологічний еквівалент принципу формальної рівності. Така «орієнтація на іншого» корелюється із сутнісною рисою людини – відкритістю світу [14, с. 248]. Суб'єкт права, таким чином, це перш за все особистість.

Особистість – це вираз суспільних відносин і функцій людини, як суб'єкта діяльності, пізнання і вдосконалення світу. Юридичний аспект особистості тісно пов'язаний із політичним, ідеологічним, моральним, гуманістичним та іншими аспектами, які прямо заторкують інтереси людей, держави, суспільства [6, с. 440]. Особистість розкривається і розвивається у правовідносинах, що об'єктивують усі процеси – й екстеріоризації, і інтеріоризації, і трансценденції. У такому випадку, право проявляється у правовідносинах і, виключно у правовідносинах існує суб'єкт права – особистість. Тобто для правового суб'єкта нема буття поза правовідносинами.

На переконання Р.О. Халфіної, досліджуючи правовідносини як єдність форми і змісту, ми знаходимося лише в сфері дійсності, у сфері реалізації права. Тому нас повинні цікавити не всі потенційні можливості осіб, які беруть участь у правовідносинах, а ті їх особливі властивості та якості, які зумовлюють можливість участі в правовідносинах. Усі громадяни мають процесуальну правоздатність, проте лише окремі з них реалізують її коли-небудь у своєму житті [15, с. 115]. Тому дослідниця вважає доцільним виділення більш вузького поняття, ніж суб'єкт права, – поняття

учасника правовідносин, що дасть можливість охарактеризувати певну сторону реального буття суб'єкта права – його участь в конкретних суспільних відносинах [15, с. 116]. Щодо трансформації до реальної участі у правовідносинах, то складність переходу від можливості до дійсності полягає в тому, що тут двічі на різних рівнях доводиться стикатися з проблемою суб'єктивного усвідомлення об'єктивної закономірності переходу можливості у дійсність.

Така правова категорія як принципи, на яких базуються правовідносини, не входять до класичної структури правовідносин, котра описується у підручниках, однак цим їх важливість не применшується, адже принципи права беруть участь в регулюванні суспільних відносин, оскільки вони не лише визначають загальні напрямки правового впливу, а й можуть бути покладені в обґрунтування рішення по конкретній юридичній справі (наприклад, при аналогії права) [5, с. 113].

У такому контексті принципи права – основні, вихідні начала, положення, ідеї, які виражають сутність права як специфічного соціального регулятора. Вони висловлюють закономірності права, його природу і соціальне призначення, являють собою найбільш загальні правила поведінки, які або прямо сформульовані в законі, або виводяться з його сенсу [5, с. 111]. Принципи втілюються у нормах. Закон можна вважати правовим настільки, наскільки він уособлює демократичні правові принципи. І нарешті, принципи пронизують процес реалізації права. Тобто, і при застосуванні законів, і при заповненні прогалин у правовому регулюванні, і в судовій практиці вони служать векторами правозастосовної діяльності. Принципи права концентрують результат розвитку права, в них втілюється нерозривний зв'язок минулого, теперішнього і майбутнього [4, с. 201].

Існують так звані доктринальні принципи права, які класифікують на загальні доктринальні принципи, доктринальні принципи правового закону та принципи належної правової процедури. До загальних доктринальних принципів належать принципи: дозволено все, що не заборонено; заборонено все, що не

дозволено; договорів слід дотримуватись; суб'єктивному праву завжди відповідає юридичний обов'язок; будь-які правовідносини передбачають юридичну відповідальність. До доктринальних принципів правового закону належать: наступне відміння попереднє, пріоритет спеціального закону у відношенні загального; незнання закону не звільняє від відповідальності; неопубліковані закони не застосовуються; закон, який обтяжує, зворотної сили не має. 3-поміж принципів належної правової процедури значаться: нікого не може бути позбавлено життя, свободи чи майна інакше, ніж на підставі рішення суду; ніхто не може бути суддею у своїй справі; нехай буде вислухано іншу сторону, не можна карати двічі за одне і те ж; обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість; ніхто не зобов'язаний свідчити проти себе [16, с. 172–190]. Незважаючи на сутність принципів права, яка характеризується їх ідеологічним змістом Р. З. Лівшиц вважає, що принципи права потрібно виводити не з ідеологічних категорій, а з самої правової матерії. Визнаючи в праві систему громадського порядку, засіб суспільної злагоди, шляхи і засоби запобігання та вирішення розбіжностей, потрібно відповідно конструювати і принципи права [4, с. 198].

Означені вище принципи виводяться із законодавства, тим не менше носять ідеологічний, базисний, засадничо-правовий характер. Водночас, значення вихідних ідеологічних начал правовідносин лежить далеко не лише в теоретичній площині.

Висновки. Формування правосвідомості в рамках формальних приписів не сприяє її глибокому світоглядному змісту і, в результаті, страх настання негативних наслідків набуває домінуючого значення над усвідомленням необхідності цивілізованих правовідносин з міркувань власної безпеки та перспективи в суспільстві кожного суб'єкта і нащадків. Розуміння основоположних принципів правовідносин дасть змогу усвідомити ідеологічне підґрунтя тієї чи іншої правової норми, з якою суб'єкт співвідноситься у повсякденній діяльності, її глибинну сутність і зміст, що, в свою чергу, сприятиме більшій ефективності законодавства.

1. Алексеев Г. В. *Правоведение : учебное пособие* / Г. В. Алексеев. – СПб.: СПбГУИТМО, 2007. – 144 с.
2. Беляева О. М. *Теория государства и права в схемах : учебное пособие* / О. М. Беляева. – М. : Эксмо, 2009. – 96 с.
3. Иоффе О. С. *Правоотношение по советскому гражданскому праву* / О. С. Иоффе. – Ленинград : Из-во Ленинградского ун-та, 1949. – 144 с.
4. Лившиц Р. З. *Теория права : учебник* / Р. З. Лившиц. – М. : БЕК, 1994. – 224 с.
5. Малько А. В. *Теория государства и права : учебник* / А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – 304 с.
6. Мелехин А. В. *Теория государства и права : учебник* / А. В. Мелехин. – М. : Маркет ДС корпорейшн, 2007. – 633 с.
7. *Общая теория права : Учебник* / Под общ. ред. А. С. Пиголкина. – М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. – 384 с.
8. *Общая теория права и государства : учебник* / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юристъ, 1996. – 472 с.
9. *Основы права : Учебное пособие* / Под ред. В. В. Лазарева. – М. : Юристъ, 2001. – 448 с.
10. Протасов В. Н. *Правоотношение как система* / В. Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 142 с.
11. Толстой Ю. К. *К теории правоотношения* / Ю. К. Толстой. – Л. : Издательство Ленинградского Университета, 1959. – 88 с.
12. *Философия для аспирантов : учебник* / Под ред. И. И. Кального. – СПб. : Лань, 2003. – 512 с.
13. *Философия : учебник* / Под общ. ред. В. В. Миронова. – М. : Норма, 2005. – 673 с.
14. *Философия права : учебник* / Под ред. О. Г. Данильяна. – М. : Эксмо, 2005. – 416 с.
15. Халфина Р. О. *Общее учение о правоотношении* / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 340 с.
16. Четвернин В. А. *Введение в курс общей теории права и государства : учебное пособие* / В. А. Четвернин. – М. : Институт государства и права РАН, 2003. – 204 с.

Баліцька О. Ю. Філософсько-правові засади дослідження об'єкту, суб'єкту та принципів правовідносин

Проаналізовано засади дослідження об'єкту, суб'єкту та принципів правовідносин крізь призму філософії права. Обґрунтовано, що розуміння основоположних принципів правовідносин дасть змогу усвідомити ідеологічне

Філософсько-правовий вимір діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки в Україні підгрунття тієї чи іншої правової норми, з якою суб'єкт співвідноситься у повсякденній діяльності, її глибинну сутність і зміст, що, в свою чергу, сприятиме більшій ефективності законодавства.

Ключові слова: об'єкт, суб'єкт, принципи, правовідносини, філософія права.

Балицкая О.Ю. Философско-правовые основы исследования объекта, субъекта и принципов правоотношений

Проанализированы основы исследования объекта, субъекта и принципов правоотношений сквозь призму философии права. Обосновано, что понимание основных принципов правоотношений позволит осознать идеологическую основу той или иной правовой нормы, с которой субъект соотносится в повседневной деятельности, ее глубинную сущность и содержание, что, в свою очередь, будет способствовать большей эффективности законодательства.

Ключевые слова: объект, субъект, принципы, правоотношения, философия права.

Balitska O. Philosophical and legal basis of the research object, subject and principles legal relations

Analyzed the basis of the research object, subject and principles of legal relations in the light of the philosophy of law. It is proved, that the understanding of the basic principles of legal relations will help to recognize the ideological basis of a legal standard, to which the subject is related to the daily activities, its deep essence and content, which, in turn, will contribute to greater efficiency of legislation.

Key words: object, subject, principles, legal relations, philosophy of law.

Башук В.В.

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР
ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ СИСТЕМИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
В УКРАЇНІ**

УДК 340.12

Постановка проблеми. Питання осмислення широкого кола проблем, пов'язаних із безпекою як явищем державного устрою, належать, і протягом усього розвитку цивілізації належали, до найбільш вагомих, тобто до таких, які, власне, і визначають саму можливість існування народу, суспільства, держави, окреслюють моделі їх виживання в часто несприятливих зовнішніх умовах. Також важливою рисою провідних концепцій сучасного розуміння безпеки є побудова адекватних гуманістичним завданням стра-